

ניטל - מנהג ישראל תורה...

מנהג ישראל שרווח באירופה ואומץ ע"י קהל חסידים שלא ללמוד תורה בליל תקופת טבת מקורו של מנהג זה קדום, וכמובן שאינו מחידושי החסידות אף שאלה שאינם קשורים לחסידות אינם מקדשים מנהג זה כהיום במסגרת מאמרינו נעמוד על השתלשלות המנהג ועל היחוד החסידי שבשמירתו.

ראש וראשון לדנים במנהג זה בקהל חסידים הוא האדמו"ר בעל הבני יששכר בספרו רגל ישרה שכתב טעם שנמנעים מללמוד בלילה זה של תקופת טבת מפני שבליילה זה נהרג ישו מושיען של הנוצרים שהיא קליפתעורב ונרמז שמו בתורה נוקב שם ה' ר"ת יש"ו וכשתצרף חשבון ישו לקליפת ער"ב בגי' ש"ר פ"ח שכתבו הקדמונים שהוא שם של הכלבים ושמענו ממגידי אמת שאירע מעשיות כמה פעמים בליל "ניטל" (נטילתו ועקירתו מהעולם) שלמדו בליל זה ובא כלב לבתייהם ומנהג ישראל תורה. עכ"ד.

ובספר דרכי חיים ושלוש (מונקטש עמוד ש"ח אות תתכ"ה) הוסיף: שמענו מהגה"צ בעל המנחת אלעזר סיפר על אחד מגדולי רבותינו הקדושים בדורו של הגה"ק בעל בני"י (שעסק בתורת הקבלה ומתורתו אנו חיים) שמרוב דבקותו ה' לומד גם בליל ניטל, ובא כלב לביתו כנ"ל ואח"כ התחיל להזהר מזה עכ"ל. ובספר דברי תורה (לגה"ק ממונקטש ח"ב אות מ"ה) הוסיף עוד בענין זה שמקור הדברים מספר "קרניים" ו"דן ידיו" להמקובל מהר"ש מאוסטרופולי שדיבר מתקופת טבת ומקליפת כלב, ואמנם המקור לכך שדינים שורים בתקופת טבת הוא למעשה בזוה"ק (ריש פרשת שמות) עה"פ ותצפנהו ג' ירחים, ובספר שער יששכר האריך בזה, בחודש טבת שורה קליפת עמלק שהוא משורש עשיו הוא עשיו אבי אדום והעמלקים היה להם דמות כלב בבית פולחנם, וכמ"ש בשערי אורה שער ט' ועל זמן זה אנו מתפללין ויציל נפשותינו מהשעות הרעות ע"כ ת"ד.

דברי הזוה"ק על חודש טבת

כבר עמדנו על כך בדברי הבני יששכר ובעל המנחת אלעזר שהמקור לכך שתקופת טבת הוא זמן שליטה לדינים קדום הוא ומובא בזוה"ק, ובמקורות נוספים בספרי קבלה. גם ביערות דבש (ודרוש ב') הביא שיש ד' תקופות בשנה ב' לטובה וב' לרעה. ט' בתשרי וט' בניסן הם התקופות לטובה. ט' בטבת וט' בתמוז הם התקופות לרעה (אלו הם תאריכים שקשורים לחורבן) ומקור הדברים בזוה"ק: תלת ירחא דדינא קשיא שריא בעלמא, טבת הא כדון ימי הרעה הוו ואתערת ההיא רעה ואתתקפת. (שהדינים מתגברים).

עכ"פ מפורש יוצא מד' הזוה"ק עפ"מ"ש הגאון החסיד בעל יערות דבש שתקופת טבת משופעת בדינים. וצ"ע אם יש במשמע מדברי בעל הבני יששכר שהדינים השורים הם לסיבת לידתו, או מותו, או נאמר שהתקופה מסוגלת לרעה מטבע ברייתה והיא שסיבה מאורעות שיש בהם דינים כגון לידתו או מותו של אותו האיש, ואף קודם דורו לא היה זמן זה מסוגל לטובה.

הן אמנם רשב"י שחיבר ספר הזוה"ק חי ופעל כמאה שנים ויותר אחר תקופתו של אותו האיש ובימיו של רשב"י כבר השריצו צחנתם של הנוצרים וצרותיהם שעשו ליהודים. אך מ"מ אשם הריגתו לא הטילו ביהודים רק בתקופה מאוחרת יותר, אלא שאין זה מהצורך להדרש לסוגיה זו משום שמפורש יוצא גם לפי דברי הבני יששכר ובעל המנחת אלעזר שהתקופה כשלעצמה מסוגלת לרעה. והיא המצמיחה מאורעות שליליים, והיא שהצמיחה גם לידתו של אותו האיש. ומ"מ נראה אף שעיצומה של תקופה יש בה חשש, לא נדרשו לבטל תורה באותה עת רק בהצטרף עמה נימוקים נוספים, שהפכו הנוצרים אותו היום ליום גינוסיה שלהם וגם פרעו פרעות ביהודים ואז גזרו בזה ביטול ביהמ"ד מפני הסכנה, ונצטרף לזה כמה נימוקים - כמו שנבאר להלן - ויחד יצמדו להגביר חומר הסכנה מחד, וענין נתינת חיות בקליפות מאידך, וכהיום הזה שנתבטל ענין הסכנה ובפרט בא"י, עדיין מנהג אבותינו בידינו ונקוט מיהו פלגא והוא ענין נתינת כח בקלי'.

מקורות קדומים לתקופה של תקופה

הן אמת שהמקורות לתקופה של תקופה הם רבים וגם עתיקים ונראה לכאן שאין קשר ביניהם לנצל. הנה האבודרהם הביא בזה מעין מחלוקת בתקופת הראשונים אם יש לחוש ל"תקופה" או לא: מצאת כתוב שיש להזהר בכל תקופה מארבעתן שלא לשתות מים בשעת התקופה, משום סכנה. (היינו סכנת מזיקים) וטעם יש בכל תקופה המורה על מעשים קשים שאירעו בה: בתקופת ניסן נהפכו מימי מצרים לדם לפי רגע. ותקופת תמוז לפי שבשעה שאמר הקב"ה למשה ולאהרן ודברתם אל הסלע לעיניהם וכו' הם לא עשו כן אלא הכוהו וזב ממנו דם, ובאותה שעה לקו כל המימות שבעולם בדם, ותקופת תשרי לפי שבאותו הפרק בא אברהם לשחוט את יצחק וטפטפה הסכין דם ואותה הטיפה נתערבה במימות, ותקופת טבת לפי שבאותו הפרק נשחטה בת יפתח ונהפכו כל המימות

לדם וא"א לעולם בלא ציחצוח רם באותם הפרקים וי"א שד' מלכים ממונים כל אחד בתקופתו והם מתחלפים באותה העת וברגע אחד נמצא המים בלא שמירה עכ"ד. וכ' החכם אבן עזרא: שאלו חכמי קירואן לרבינו האי למה נהגו ישראל הדורים במערב להשמר שלא ישתו מים בשעת התקופה והשיב: כי נחוש בעלמא הוא מפני שהיא תחילת שנה או תחילת רביעיתה ומוסיף האבן עזרא ע"ז: ואני אומר, הנה אלה היודעים התקופה האמיתית ולא אמרו כי תזיק. והאריך שם בדברים בוטים נגד המנהג שלא לשתות מים.

ומענין לציין כי בגרבה (טוניס) נהגו להחמיר ביותר בתקופת טבת ותמוז יותר מבשאר תקופות, והדברים תואמים למ"ש ביערות דבש שחודשים אלו יש בהם כח מושך לשלילה מפאת המאורעות שאירעו בימי חורבן הבית. ולפי"ז אפשר שריבוי מאורעות שליליים שאירעו ביום התקופה מרבה סגולתו לרע. (וכמ"ש רש"י גבי שכם שהוא מקום מועד לפורענויות וכן יש עת מועד לפורענויות) ולכן אחר לידתו של אותו האיש כשהתחילו ממשיכיו לפרוע פרעות בישראל ולעורר מדנים על סמך דתם שבדו להם נתווסף תוקף שלילי ליום זה, וגזרו בו דברים יותר מבשאר ימי התקופה.

ובס' תכלאל מארץ תימן כ' דיש נפק"מ באיזה יום חל יום התקופה כי ישמהם שסימנם לטובה, אף שבדרך כלל תקופת טבת היא לרעה ומורה על קור גדול ויוקר. כ"כ יש נפק"מ באיזה שעה חלה התקופה.

על הקשר שבין תקופת טבת ולידת אותו האיש

במגילת תענית (פי"ג) שנינו שיש להתענות בט' בטבת מפני הצרה שהיתה באותו היום ולא נתפרש מה צרה אירעה בו. והנה לכאורה היה ביום זה צרה בעת החורבן כשצרו הרומאים על חומות ירושלים. אלא שלענין זה נקבע צום ביום העשירי בו ולא מסתבר שיקבעו ב' ימים על אותו מאורע אמנם המג"א או"ח (סי' תק"פ) כ' שבאותו היום מת עזרא הסופר וכן נאמר בסליחה: טרוף טורף בו הנותן אמרי שפר, הוא עזרא הסופר. הרמ"א בספרו "מחיר יין" על מגילת אסתר כותב שאותו היום שנלקחה אסתר לבית אחשוורוש חל בט' בטבת ולכן קבעו בו צום. הגאון רבי ברוך פרנקל (בעל ה"ברוך טעם") בהגהותיו לשו"ע כ' שמצא בכתב יד עתיק שבאותו היום נהרג בירושלים שמעון הקלפזי שהושיע את ישראל מצרה גדולה בזמן ה"פריצים" הדעה הרווחת היא שגם לידתו של אותו האיש היתה בט' טבת שאותה שנה חלה בה התקופה, וזו הסיבה שחז"ל לא רצו לציין זאת במפורש מפאת רדיפת הנוצרים. (ועיין בלוח דבר בעתו שחישב ומצא כי בשנת ג"א תשס"א עת לידתו שנה לפנה"ס הנוצרית חל ה-25 בדעצמבר ביום ט' בטבת ואז חלה התקופה ביום זה).

כמובן שהתקופה אינה נופלת באופן קבוע ביום ט' בטבת רק במחזורים קבועים, אך די בכך שיוקבע יום תענית לדורות לעומת יום התענית שנקבע ע"פ ט' בטבת, הרי שהניטל של הגויים נקבע בתחילה ע"פ 25 דעצמבר שהוא חופף את יום התקופה בדרך כלל (ושהגויים סידרו את הלוח שלהם ע"פ שנת החמה שבה 365 יום בדומה לתקופת שמואל).

המקור לב' ימים ניטל

הנה עיקר חגיגתם נקבע ב-25 דצמבר ונמשך עד ה-1 ינואר שקורין "ניו יאהר" וזה מוזכר בע"ז (דף ח' ע"א) ואילו אידיהן ח' ימים אחר התקופה, ופי' בתפארת ישראל "קלנדא" מלשון קלענדער שכן נקרא בלועזית לוח השנה, היינו שחג שלהם נמשך מ-25 דצמבר עד 1 לינואר שהם ח' ימים, וכי דצמבר הוא תמיד מלא, 31 ימים). כן היה החשבון עד שנת ה' אלפים שמ"ב דהיינו 1582 למספרם שהי' הקאלענדער שנקבע ע"י המלך הרומי יוליוס קיסר בשנת ג' אלפים תשט"ז, (וכך היה נקרא במשך הדורות "הלוח היוליאני"). על פי לוח זה שנת החמה היא 365 ימים ושש שעות בדיוק, והיות שלאחר כל ג' שנים הולכות לאיבוד 18 שעות, לכן בכל שנה רביעית הם עושים "עיבור" בסוף פברואר ואותה שנה היא בת 366 ימים. ולכן בכל שנה רביעית חודש פברואר הוא בן 29 ימים, וזה נרמז בב"י או"ח סי' קי"ז לגבי טל ומטר עיי"ש, עד שבא אפיפיור ברומי וכמה חכמים עמו בשנת ה' אלפים שמ"ב וחשבו שהקביעות של יוליוס אינה מדויקת, כי באמת שנת החמה היא בת 365 ימים ושש שעות פחות 11 דקות ובמשך אלף ותרכ"ח שנה מזמן קביעות יוליוס עד זמנם נוספו עשרה ימים יתרים על חשבון המאה. ובמקום הלוח היוליאני (שהיה נהוג מאז ימי יוליוס קיסר הרומי) הונהג ה"לוח הגריגוריאני" על שמו של האפיפיור גריגוריוס שהוא זה שהביא לשינוי הלוח, לכן בשנת 1582 למספרם ביום 1 לאוקטובר הוקפץ הלוח קדימה לעשרה ימים ובזמן שהיה ראוי להיות 15 אוקטובר היה 25 אוקטובר. כך נקבע אח"כ אצל רוב גויי הארץ קלענדער חדש. כתוצאה מחישובים מסובכים נוספים החליטו לעבר את השנה בכל שנת מאה (1700, 1800, 1900) ותקופת טבת האמיתית חלה ב-6-7 בינואר. הכנסיה הפרובוסלבית (בעקבות הכנסיה היונית אורתודוקסית) חוגגת את לידת אותו האיש ב-6 בינואר כפי ה"תקופה" ואילו הכנסיות הקטוליות הולכות בצמוד ל-25 בדעצמבר וזאת למרות שאין תאריך זה קשור עוד לאמת האסטרונומית הקבועה לפי ה"תקופה". נמצא שבעצם 25 דצמבר ו-7 בינואר, הם זמן

אחד אלא שהקתולים וקצת מערי אשכנז לא קיבלו עליהם את הלוח החדש ונשאר אצלם הלוח הישן. כ"ז מבואר בספר צמח דוד ח"ב דף ב', ובספרו נחמד ונעים על חכמת התכונה.

מכאן נובע ב' ימים ניטל אחד ה"ניטל הקטן" שנחוג על ידי הקתולים ב-25 לדעצמבר ו"הניטל הגדול" שנחוג ע"י הפרובוסלבים ונוהג ברוסיה ואוקראינה, ומכאן גם חילוק המנהגים ביום שמירת הניטל, כי הניטל היהודי הוא פועל יוצא מהנוהג בנויים.

מקור למנהג שלא ללמוד בליל ניטל

כבר עמדנו על כך שגם אחינו הספרדים ידעו מחומר ה"תקופה" אך מלבד המנהג שלא לשתות מים לא נהגו איסור ללמוד בה כי מנהג זה נשתרש רק בארצות אשכנז שהיו תחת ממשלת הנוצרים והתגברות הקליפה הנוצרית היתה בארצות אירופה דייקא. הראשונים שהזכירו ענין "ניטל" הם חכמי אשכנז. בס' המנהגים לר"א טירנה (אות י"ב) וספר נצחון ישן (פ' בראשית) עה"פ נעשה אדם, ותרומת הדשן (סי' קצ"ה) המנהג שלא ללמוד באותו לילה מובא בחוות יאיר (סי' קנ"ה). מקור קדמון (ע"פ תורת הסוד) מובא במגלה עמוקות (פ' תרומה דרוש ל"ד) בשם הרוקח בס' סודי רזיא והיא ע"פ גימטריה שלא ללמוד בעת התקופה ו' שעות. (בספר תולדות משפחת בוגדי לר' מ. להמן ושי"ל באנגלית) שם מסופר אודות רבי טעבלי שאיר ממנצא. שהרשה לתלמידיו לשחק קלפים בליל ניטל. והיה מי שהלשין אותו ואת ישיבתו לנוצרים. אנשי המסדר הנוצרי פרצו בלילה לאולם הישיבה: בנס היו אותה עת בני הישיבה עסוקים בשאלה הלכתית שבא לפני הרב והיה צריך להכריע בה מיד ורק ספרי רי"ף ורמב"ם היו פתוחים לפניו ללא זכר לקלפים.

דברי החת"ס בשם הגר"נ אדלר

באגרות סופרים סי' ב' ובקובץ מכתבים לגדולי הגר (לונדון תשרי תשנ"ד) מובאים דברי החת"ס שמעתי מאמו"ר מוהר"ר נתן אדלער כהן צדק הוא אמר (טעם לאיסור הלימוד בליל ניטל) משום אבילות ולכן אסור ללמוד ואין סיבה לשמוח ביום מר זה. והחת"ס מקשה ע"ז כמה קושיות (ולא מצינו ענין זה כי אם ביום ט' באב וכו') ומסיק החת"ס טעם חדש "אפשר נהגו קדמונינו כן כדי לא ליתן מקום לבעל דין לבא ולטעון שהרי נהגו הגויים בליל אידם לבא ולהתאסף בבית תפילתם בחצות הליל ואילו בני"י ישנים על מיטותיהם ויהי' ח"ו קיטרוג בענין זה כמ"ש הגאון ר"י איבשיץ ביערות דבש (דרוש א') בברכת השנים שבשחר ה' מתמלא רחמים על בני"י בראותו העכו"ם פונים איש לע"ז שלו ובני"י עובדים את ה' בכל לב. ולכן תיקנו שילכו לישון מוקדם כדי שיוכלו לקום בחצות ללמוד, וזה כנגד זה יתבטל כוחם ע"י לימוד התורה. ולכאז' טעם זה הוא להפך ממש מטעם שכתבו הבנ"י ובעל המנח"א שבעת התקופה והחוגא מתגבר כוחם ואסור ללמוד באותה עת. והאמת שגם אצל החסידים נהגו לקום בחצות ללמוד כנגד הזמן שנמנעו מלימוד בליל ניטל. וענין זה מובא בספרי קבלה וחסידות שמחצות ליל האויר מטוהר יותר ומסוגל יותר ללימוד ונראה שמטעם זה גם לא המשיכו את ענין התקופה ואיסור הלימוד אחר חצות שזמן זה מסוגל לבטל כל המניעות, וכתב המקובל האלוקי בעל העטרת צבי מזידיטשוב "בכל לילה עד חצות אין לנשמה כ"כ טהרה כמו אחר חצות".

הימנעות מלימוד – להשריש ענין לימוד לשם "סם חיים"

דרך אגב מובא בשם ר"י איבשיץ שהשיב לכומר אחד כיצד מתקיים העולם והרי באותה שעה אין לומדים תורה והרי כתיב שלולי לימוד התורה לא נתקיימו שמים וארץ והשיב לו שמנהג ישראל תורה הוא.

ובכתבי אחד התלמידים של רבינו זי"ע משנת תשד"מ, שחל אז "ניטל" בליל שבת קודש פרשת בא, וכ"ק מרן אדמו"ר זי"ע דיבר אז בקדשו ליתן טעם למנהג שלא ללמוד בליל ניטל, דהנה בגמ' (סוטה מז א) איתא על אותו האיש שהיה תלמידו של רבי יהושע בן פרחיה, ואירע שאקלע רבי יהושע בן פרחיה להווא אושפיזא, ויתיב וקא משתבח כמה נאה אכסניא זו (פרש"י נאה במעשיה) אמר לו אותו האיש רבי עיניה טרוטות, אמר לו רשע בכך אתה עוסק, אפיק ארבע מאה שפורי ושמתיה עיי"ש. חזינון מהכא, דאף שהיה לומד אצל רבו הגדול רבי יהושע בן פרחיה, כיון שלא היה הלימוד על מנת לקיים, ומה שהיה לומד לא עלה בקנה אחד עם מעשיו בפועל, סופו שנעשה משומד, ועשה עצמו עבודה זרה.

ולזה המנהג שלא ללמוד בליל נטילתו ועקירתו מן העולם, דלהורות נתן בזה מוסר השכל, למען ישמעו ויראו מה נעשה בסופו של מי שאינו לומד על מנת לקיים, וטפי עדיפא לן שלא ילמוד כלל באופן כזה, ואין בזה משום "ביטול תורה". דאדרבה מי שלומד באופן כזה מצוה שלא ילמוד כלל.

על פי הדברים האלו מוסיף כ"ק מרן זי"ע ומבאר מה שטתה ב"רגל ישרה" (הובא לעיל), שאירע לאנשים שלמדו בליל ניטל שבא כלב לבתיהם, "דמאת ה' היתה זאת להורות כי הלומד באופן כזה שאינו על מנת לקיים וכאותו הלימוד שלמד אותו האיש, אדרבה מוסיף בזה כח לכלבים וכוחות הטומאה, כאותו האיש שטימא את הבריות

ונעשה עבודה זרה, ועד היום עדיין מטמא את העולם כפי הנראה בחוש, וכל זאת אירע לו בעבור זאת שהיה לומד שלא לשמה".

יצוין, כי בתחילת דברי קדשו שם פתח כ"ק מרן זי"ע בדברים האלה: "כשהייתי בצל קדשו של מו"ח מזיו"ר הגה"ק בעל העצי חיים זי"ע, אירע שהיה ניטל בליל שבת קודש, ואמר אז דברי תורה בטעם מנהגן של ישראל שאין לומדים בליל ניטל, ואף אני אעשה כן, ואומר טעם המנהג לדרכי".

וכעין זה כתב בעל ה"שם משמואל" מסוכטשוב בשם זקנו הגה"ק מקאצק שהגיד זקנו האדמו"ר הגדול זצוק"ל מקאצק עה"פ והיו הדברים האלו על לבבך, שלכא' היה צריך לאמר בלבבך. אלא פי' שהלב סתום בדרך כלל רק יש עתים שהלב נפתח כמו בעת רצון והתעוררות מועדים וכו'. וכן בעת לימוד התורה ואם משום הדברים על הלב אף שכעת הוא סתום, הרי כשיפתח יפלו הדברים בפנים ויכנסו, ולכן במועד ושבית שהחיצונים הולכים לנוקבא רבא ואין להם שליטה יכול הלב להפתח וכו', ולפי האמור י"ל טעם למה נהגו לבטל מד"ת בעת הניטל כי עסק התורה בהכרח פותח את הלב ואולם אותו זמן דינים מזומנים לו ויחד עם ד"ת יוכלו אף הם להכנס פנימה ללב מחמת כח הטומאה השורה בעת לידתו ואף התורה שלומד (שלא לשמה) אין בה כח לדחות הטומאה **כמו שהוא עצמו לא הועילה תורתו שהיה תלמיד ריב"פ** ע"כ מבטלין מעסק התורה שחוששין אז מהתפשטות כח הטומאה.

תיקון לכל הביטולים

בס' "ערוגת הבושם" להגה"ק רבינו משה בן עמרם גרינוולד זצ"ל כ' דאיתא באבות אם ביטלת תורה יש לך הרבה ביטולים כנגדך, דביטול תורה עבירה חמורה עד מאד וכמעט א"א להזהר מזה. ונראה דהתיקון לזה ע"י שמבטל לפעמים ת"ת לשמה, כמ"ש עת לעשות לה' הפרו תורתך דבזה היא מעלה את הביטולים. אבל מי שמבטל את העת לעשות לה' ע"י לימוד התורה אין לו במה להעלות הביטולים וכו'. ועד"ז י"ל הא דנהגו ישראל לבטל לימודם בעת תקופת טבת בודאי לא דבר ריק הוא ומנהג ישראל תורה. וא"כ במה שמקיים המנהג הוא בעצמו גופי תורה. ושמעתי בשם הגה"ק מחריח"ש משינאוא שמקובל מאב"ד צפת (מהר"ש העליר) דפסוק **עת לעשות לה' הפרו תורתך** היא בגימטריה מכוון כמו: **זו שעה שתקופת טבת נופלת בו**.

מהר"ש מבעלז דבקות בבורא

עוד טעם נשגב על ענין ביטול התורה בניטל מובא בשם הרה"ק מבעלז על מאמר הגמרא הנפטר מחבירו אל יפטר אלא מתוך דבר הלכה, שנתפרש ע"י הבעש"ט שכאשר לומד בעמקות הוא מופרש מדבקות המחשבה (שמתדבק בבורא דרך הלימוד ולא דרך המחשבה) וזה שאמר הנפטר מחבירו - כלומר מהקב"ה - אינו יכול ליפטר מדבקות המחשבה בו אלא ע"י דבר הלכה, שכאשר לומד הוא פטור מדבקות ומ"מ בליל ניטל שהוא מעורר דינים צריך להיות בתכלית הדבקות בקב"ה כדי לאמר עריצים ולהכרית כוחות הטומאה, ואין הוא יכול להפטר עצמו ע"י הדיבור באמצעות הלימוד.

בספר "דברי יחזקאל" החדש מובא בשם הרה"ק משינאוא שהיה אומר: בשב"ק אין להקפיד (על עניני הניטל) דכל דינין מתעברין מינה ולית שולטנא אחרא בר מינה (וכ"כ בס' משמרת שלום קוידניוב סימן כ"ז סעיף ג')

זמן, זמנים, זמניהם

לסיום מאמר זה באנו לדון בדבר החדש שעדיין לא נדון בפרסומים אודות יום אידם והוא אומר הבא מן הישן (נדפס בלונדון תרס"ח מכת"י שהיה שייך לשר ר' משה מונטיפיורי, ומיוחס לרבי יונה רפא מרומי שבאיטליה, שם החיבור כשם הכותרת דלעיל: זמן, זמנים, זמניהם) והוא חיבור הפלא ופלא מורכב ובלול ממליצות ועקיצות בדבר המעמיד זה לעומת זה - להבדיל אלף אלפי הבדלות - את יסודות אידיהם ומנהגיהם, מול יסודות מועדי ה' ומנהגי ישראל. ויש בחיבור הזה כמה מעלות, שחוקר ודורש ליסוד אידיהם וזמניהם בדרך הכרוניקה, ובקי בהם ובכתביהם, ועושה ליצנות מהמונם ומאדונם, ע"י שגזל מידם החנית, ומרבה מאמר ומענות, להכרית להם שם ושארית, ומצורף לזה מעין "הגדה של איד" על משקל הגדה לפסח. והוא לץ בליצנות דע"ז בשיכלולי שפה ולעג מושחז וניכר מתוך הדברים שהיה רב יונה דנן חריף ובקי בש"ס ובמקראות, כי משתמש בארבעה לשונות, בשברי פסוקים ובמשמעויות כפולות, בלשון חז"ל ומדברי נביאים, כאחד מגדולי הבקאים, ולשון הקודש בפיו שגורה, וחכמה בקולמוסו אגורה, הנה נא הואלתי להביא אפס קצהו: **כי לו נאה כי לו יאה**, לאותו האיש נאה, המיתה המנוולת, ואמו ההוללת, את אביה היא מחללת, לכן תהיה מקוללת... **אדיר הוא** יתוף וישרש בית גאים, אשר על שמריהם קופאים, ואת עם ה' למשיסה נותנים וכו'. **חד גדיא** והוא נשבר ונשבה, דמתמצא מיניה דמא וחלבא, ועליו הושלמו - דעביד שלמא, שונרתא וכלבא... וכו' (הגדי, רמז ליהודים הנתונים למשיסה, ועל עקידות, וכל הגויים מתאחדים בשנאתם ליהודים להצר להם).

מן הראוי לציין שהמחבר (שחי סמוך ונראה לגירוש ספרד לערך שנת ר"ס) מציין באיזה מקומן שהמגילה הזו שהוא כותב עשויה כדי לקראה ביום אידם כדי לשחוק על משבתם להכיר אפסיותם, ולא להתפעל מחיננותיהם שפרצו ברחובות קריה (הדברים מתאימים ביותר לארץ איטליה שם לא פרעו הגויים בימי אידם אלא היהודים היו מתבוננים בתהלוכותיהם המפוארות וכו' כפי עדות המחבר. ואולם הוא מציין כמה צרות שסובלים היהודים מידי הנוצרים גם באיטליה ומציין "שלא אחד עמד עלינו" והקב"ה מצילינו מידם שבכל יום אידם ובפרט בחג הולדתו ומותו הכמרים דורשים בארס רב נגד היהודים ורק בחסדי ה' הגלויים ההמון אינו פורץ לבתי היהודים לפרוע בהם, הוא קורא ליום אידם החל בתקופת טבת: "יום היתולם וטיולם" ואולי מיסוד זה השם ניתן (כך הוא בכתוב קדמון עם תי"ו ולא טי"ת) מלשון היתול. אחרים אומרים: ניטל מלשון נטילה (כלומר מיתתו ואולי ככינוי למותו) ויש הגורסים ניתן מלשון תליה (כינוי לצליבתו) בס' טעמי המנהגים מביא רמז לניטל: "בדד ישב וידום כי ניטל עליו".

חשוב לציין מה שקובע רבי יונה רפא בפרוש בספרו: אותו האיש נולד ביום שהיה קבוע זה מכבר ליום תענית: וע"פ מגילת תענית שיום ט' בטבת קבועה לתענית משום צרה מסוימת שלא נתפרשה. אחרים רצו לאמר שקביעת התענית נעשתה בעקבות הנצרות ולא היא. הנצרות החלה לקדש יום זה שנים רבות אח"כ, ואף זאת הפיכתו ליום שנהא כבושה ליהדות, נעשה בתקופה עוד יותר מאוחרת, כפי שמוסר ר' יונה עצמו).

ועוד פרט מענין: חגת האחד בינואר וקביעת יום השנה הראשון - נעשתה ביום... בו נימול אותו האיש!... (בגמרא מס' ע"ז מובא שבין יום אידם הנקבע ע"פ התקופה עד לחג הקלנדרי שהוא תחילת השנה יש שמונה ימים). וכך דבריו של רבי יונה: ברם זכור אותו האיש לקטב ולשנינה, בר מאה פפי וחד נאנא. אף כי את פושעים נמנה. מלמול לשמונה לא נמנע... וגם הנוצרים יודעים זאת וכורתים עליו אמנה. וחוגגים אותו יום משתה ושמחה, את יום א' ביאנואר לעשותו ראש השנה...

ליצנותא דע"ז

היה בספרו של ר' יונה איש רומי כדי לרומם את נפש היהודי בפרט בימי הגלות החשוכים והמרים, כשאת גוו נתן למכים, ואף כיום ששנאת ישראל לובשת צורה, והיא מרימה ראש וצרה צרורה. ליצנותא דע"ז מועלת ויש למקום להעיר, שגם מנהג נפסד שנשתבש בישראל יש לו מקור ואפשר, ששחוק שנהגו הבחורים לשחק בליל ניטל הוא משום ליצנותא דע"ז, שעושים חיקוי למעשיהם וצוחקים מזה ומראים אפסיות הבלי עוה"ז שהגויים משוקעים בהם ואח"כ קמים באשמורת ללמוד, שזה העיקר ואפי' מנהג קל (תירתי משמע) שלנו, עדיף מתורה שלמה שלהם (ועוד נתנו סימן בדבר שחוק הקרטין, שהוא ענין למזל, כי גלגל הוא חוזר בעולם, ואף שעתה ידם תקיפה, לעת"ל יעלה מזלינו למעלה, והם ירדו למטה). ויעידו דברי ר' יונה דנן שחיבר מגילה להיתול ולשנינה, לאמרה ולעיין בה ביום אידם... לערוך קרב נגדם. במלחמת רשות והיא מצוה, דבר שיש לו קצבה, ושיערו בו זמן זמנים זמניהם, כנגד יום אידיהם ואולם כבר צעקו אראלים חוצה, והדבר נפתח מגדולי גדולים, שלא להפוך יום זה לשחוק וקלות. שהוא מאריך הגלות, וסימן לדלי דלות, ולא יהי הטפל לעיקר. ויתרון ההבל ניכר. כי לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן שאינם מתבטלין בהבלי הזמן. ויהיה להם מנהג ישראל תורה, מוסיף והולך בתוספת אורה. בקדושה חיילים לגדר, והשטן בינותינו לא יתעבר. ומכח שמירת מנהג כדת. נזכה כולנו - כל עדת - לראות בנקמת ה' באדום וישמעאל, בימינו יושע יהודה וישראל, ובא לציון גואל.

כל ליצנותא אסירא בר מליצנותא דעבודה זרה

פעם נכנס מרן הרה"ק מצאנז זי"ע בליל ניטל בבית מדרשו, ושאל את האברכים: "אברכים! במה עוסקים ומה אתם עושים כהיום", וכל אחד ענה מה שענה, אחד ענה שקורא דברים של חולין, ואחד ענה שהלך לישון בשעה מוקדמת כדי שיוכל להשכים באשמורת הבוקר וכדו'. פתח הרה"ק מצאנז ואמר: איתא בגמ' (מגילה כה:) כל ליצנותא אסירא חוץ מליצנותא דעבודה זרה, ועל זה אספר לכם מעשה:

פעם היה פריץ אחד שהיה לו הרבה כפרים גינות עם פרדסים והרבה גוטער, ובימים ההם היה להם מנהג שכל פריץ החזיק יהודי בביתו, וקראו לו "מאשקע".

כנהוג בימים ההם היו הפריצים כל אחד כמושל באחוזתו, ומידי שנה היה עושה כל אחד מהם "באל" סעודה לחבריו הפריצים, וישתו וישכרו עמו.

פעם עשה הפריץ הזה "באל צערעמאניע" לכל הפריצים חבריו, וכדרכם שתו ולעו, וכטוב ליבם ביין התחילו כל אחד לשבח את המאשקע שנמצא בחצרו, וכל אחד שיבח את המאשקע שלו לפני חבריו. ענה ואמר הפריץ שלנו לפני חבריו שהמאשקע שלו הינו הטוב ביותר, כי הוא נאמן (געטריי) אליו לגמרי, ואפילו כשיאמר לו שילך לפני הפויפסט ברומי, ג"כ ימסור עצמו לילך לשם בשבילו, ואז היה החוק שאם ימצא יהודי ברומי אחת דתו להמית.

והתחרו ביניהם כל הפריצים והתנו שבאם ילך המאשקע שלו לרומי, אזי יתנו לו להמאשקע כל אחד מחצית הונג, ובאם לא ירצה לילך אזי הפריץ יתן כל הונג שיתחלקו ביניהם והוא יצא נקי מנכסיו. וכתבו וחתמו על הדבר, וקבעו זמן לאמר, שבאם עד זמן פלוני לא יביא היהודי פתקא מהפויפסט שהיה בעיר רויס, אזי יתקיים כל התנאי במילואו.

ויהי בבוקר ויפג יינו של הפריץ, ותפעם רוחו, שזכר כל מה שנעשה, ומה שהתנה עם הפריצים כלילה הקודם, והכל היה כתוב וחתום. וכעת אין לו שום מוצא לצאת מהסבך שנאחז בו, והכה את ראשו בכותל האיך הכניס עצמו ואת היהודי בסכנה על לא דבר. וכעת לא ירצה היהודי להכניס עצמו בסכנה בשבילו, והוא יצא נקי מנכסיו, וכן הלך בדאגתו כל היום.

היהודי בראות את הפריץ הולך קודר, שאל לו מה ועל מה זה, והפריץ השתמט עצמו ולא רצה לענות לו, ואמר לו: וכי מה תוכל לעזור לי, ואני נאחזתי בסבך שטותי?

אמנם כשעבר כמה ימים והיהודי לא הרפה מלשאול מה קרה לו, אמר לו הפריץ: "שמע ידידי" וסיפר לו כל המאורע, ענה ואמר לו היהודי: ולמה לא סיפר לי הפריץ על זאת? הלא הנני מוכן ומזומן לעשות רצונך? ושמח הפריץ מאד. ויאמר היהודי: רק אחת אבקש ממך שתזמין לי בכפר הקרוב לעיר רויס כל הדברים מקל לבן, תכריכים לבנים, פעמונים לבנים ונורות לבנים וכו', ויעש הפריץ כן.

ויהי בחצי הלילה, וילבש היהודי את עצמו בתכריכים לבנים וישב על הסוס, ויקח את שוט הלבן בידו, וירכב עד לפני שער העיר, ויקרא לשוערים שומרי שער העיר רויס לאמר: פתחו לי, פתחו לי! ויקראו אליו: מי אתה ואנה תלך? ויקרא היהודי ויאמר: בר מינך אני, ודבר סתר לי אל הפויפסט אשר ברומי! והמה ראו כן תמהו, כי לא ראו מעולם בריה משונה כזאת, ויפתחו לו. ורכב בכל תוקפו וילך ויבא עד לפני שער הוואטיקאן ששם היה מקום מושבו של הפויפסט, ויפתחו לו.

הפויפסט בשמעו את הרעש מבחוץ, ויתמה, ויפתח את חלונו מלמעלה, לראות מה קרה. ויפול היהודי על פניו ויקרא ויאמר: הנך רואה שאין אני מעלמא הדין, מעולם אחר באתי הנה, ואני היהודי הראשון אשר זרק האבן הראשון על אותו האיש, ואני כבר הולך נע ונד, זה זמן זמנם טובא, ועתה יצא כרוז בשמים למעלה שניתנה לי רשות לבוא לזה העולם, ולילך אל הפויפסט על דבר זה, אזי אזכה עתה ליכנס עכ"פ בגיהנם.

ענה לו הפויפסט: מהיכי תיתי שאמחול לך? לא יהיה כזאת בשום אופן.

אבל היהודי התנפל לפניו בבכיות: הושיעה נא! אך הפויפסט לא רצה ליענות לו, אמר לו היהודי שהוא צריך לחזור למקומו והם לא יאמינו לו שהיה אצל הפויפסט, ע"כ שאול ישאל ממנו, שלכל הפחות יתן לו מכתב בכתיבתו וחתמתו שהיה אצלו ודיבר עימו. וע"ז התרצה הפויפסט, וכתב וחתם לו בזה"ל: המוכ"ז בא לפני שאמחול לו על הזדון שעשה, ובשום אופן לא אמחול לו, ואדרכא לא יניחו לו בשום אופן ליכנס לגיהנם, ותענו אותו בכל מיני גלגולים... אינו מחול ואינו שרוי, ממני הפויפסט.

וזרק לו המכתב מחלונו כתוב וחתום, והוריק בפניו.

ויקה היהודי, וישב לביתו שמח וטוב לב. וכל הפריצים בראותם את הכתב הוכרחו ליתן מחצית הונם אל הפריץ דנן, וגם היהודי היה הולך וגדול.

וסיים הרה"ק מצאנז, במאמר חז"ל: כל ליצנותא אסירא חוץ מליצנותא דעבודה זרה!

(זכות אבות, מפי כ"ק אדמו"ר רא"א מדעעש זצ"ל)

הרה"ק משינאווא זי"ע היה רגיל לספר מעשה אז בכל ליל נישל: פעם הלך הקיסר לטייל, ומצא אדם שומר על איזה מקום, ושאל לו על מה אתה שומר? ענה לו שאינו יודע, כי כן מקובל לו מאבותיו שמקום זה צריך לשמור, וכן קיבלו הם מאבותיהם. הבין הקיסר שצריך להיות בכאן איזה אוצרות, וצוה לחפור ולחפש המטמון, ומצאו שם איזה כתבים והיה כתוב בלה"ק ולא היה יכול לקרות וצוה לתת לפני המהר"ל מפראג זי"ע.

כאשר עיין המהר"ל מפראג בהכתבים ראה את אשר לפניו ונעשה לו חשכות בעיניו, כי היה כתוב לפניו הגבית עדות בזמן הסנהדרין ששם מבואר היטב השתלשלות הדברים ממיתת אותו האיש ימ"ש, (אשר כנראה הביאום היהודים עימהם לאחר החורבן כשגלו לשם), ולא היתה לפניו ברירה, והוצרך לגלות האמת. והקיסר בשמעו את הדברים חרה לו, כי לא האמין בכל זה. ואמר למהר"ל מפראג אם יוכיח לו עד שלושת ימים שאכן הדברים נכונים מוטב, ואם לאו יגרש כל היהודים מכאן.

אחרי שעברו שלושת הימים, הלך המהר"ל מפראג לטייל עם הקיסר עד שהגיע לאיזה מקום, והביא אותו האיש בתוך גיגית מלאה צואה רותחת כמבואר בגמ' (עירובין כא; גיטין נז.). שזהו עונשו של המלגלג על דברי חכמים, ואמר מהר"ל מפראג "זאג", והגביה את ראשו והעיד על אמיתות הדברים. ובסיום דבריו צוה לו מהר"ל מפראג שיחזיר ראשו בתוך הצואה, ובחוצפתו לא רצה לציית לדברי מהר"ל מפראג, והכה המהר"ל בידו על ראשו של אותו האיש והשפיל ראשו ונבלע בתוך הגיגית. ומני אז היה המהר"ל הולך במטפחת כרוכה על ידו אז, מפני ריח הרע שנגעה בו ידו.

(זכות אבות)